

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

Студенттер мен жас ғалымдардың
«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ - 2014» атты
IX халықаралық ғылыми конференциясы

IX Международная научная конференция
студентов и молодых ученых
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ - 2014»

The IX International Scientific Conference for
students and young scholars
«SCIENCE AND EDUCATION-2014»

2014 жыл 11 сәуір
11 апреля 2014 года
April 11, 2014

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ**

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«Ғылым және білім - 2014»
атты IX Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
IX Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«Наука и образование - 2014»**

**PROCEEDINGS
of the IX International Scientific Conference
for students and young scholars
«Science and education - 2014»**

2014 жыл 11 сәуір

Астана

УДК 001(063)
ББК 72
Ғ 96

Ғ 96

«Ғылым және білім – 2014» атты студенттер мен жас ғалымдардың IX Халықаралық ғылыми конференциясы = IX Международная научная конференция студентов и молодых ученых «Наука и образование - 2014» = The IX International Scientific Conference for students and young scholars «Science and education - 2014».
– Астана: <http://www.eni.kz/ru/nauka/nauka-i-obrazovanie/>, 2014. – 5831 стр.
(қазақша, орысша, ағылшынша).

ISBN 978-9965-31-610-4

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

УДК 001(063)
ББК 72

ISBN 978-9965-31-610-4

©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті, 2014

19. Кляшторный С.Г. Кипчаки в рунических памятниках // *Türcologica*. К восьмидесятилетию академика А.Н. Кононова. – Л.: 1986, С. 153-164
20. Плетнёва С.А. Хан Боняк и его время. // Проблемы археологии. - П. Л.: 1978, С. 174-180
21. Аронулы С. Сочинения: стихи, толгау, айтысы. – Алма-Ата: Жазушы, 1990, 142 с.

УДК 82'364.54=162.1=512.162

КӨНЕ ТҮРКІ ТІЛІНІҢ ЖАЗБАСЫНЫҢ ДАМУЫ

Рүстемова Фариза Жандарбекқызы

Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Халықаралық қатынастар факультеті, «Түркітану»

мамандығының І-курс студенті, Астана, Қазақстан

Ғылыми жетекшісі: Ү.Ә.Мұсабекова, түркітану кафедрасының доценті, ф.ғ.д.

Көне түркі тілдері осы күнгі түркі тілдерінің арғы тегі болып саналатын тілдер. Көне түркі тілі қарым-қатынастық қызметін жоғалтқан, тек түркі халықтарының жазба ескерткіштері тілдерін білдіретін шартты термин болып табылады. Олардың өмір сүрген уақыты да, тараған жерлері де кең. Руникалық жазулар шығыстағы Лена өзенінен бастап, батыстағы Дунай өзеніне дейінгі жерлерден табылған. Көне түркі тілінің алғашқы түрлерінің бірі—Орхон, Енесей алқаптарынан табылған руникалық ескерткіштер тілі. Сібір және Моңғолия далаларына таралған жұмбақ жазулардың бар екендігі туралы ғылыми орта ертеден-ақ білетін еді. Оларды «Руна жазулары», яғни скандинавия тілдерінен алғанда «құпия, сыры ашылмаған» таңбалар деп атайтын. Ол кезде әлем ғалымдары сондықтан, бұл жазуларды көне Угор тайпаларының (Орал халықтарының ата-бабалары) мұрасы деп есептеді. Жазуларды зерттеуге арнайы ұйымдастырылған Ресей Ғылым Академиясының экспедициясы Минусинск ойпатында іздестіру жұмыстарын жүргізгені мәлім. Көне Түркі жазуларының сыртқы түрі бізге тасқа қашалған түрде, "баспа әріптері" түрінде жетті. Оның жазбаша түрі қандай болғаны туралы мәлімет жоқ. Себебі маталарға, өңделген терілерге жазылуы мүмкін жазба әріптер бұл материалдардың төзімсіздігіне байланысты бізге жетпеді. Алғаш көрген адам бұл жазуларды бір қарағанда қазақ руларының таңбаларына ұқсатады. Яғни, жазулар «жебе таңбалар», «ай таңбалар» және «тұмар таңбалар» мен «көз таңбалар», «аша таңбалар», «балық таңбалар», сосын «тарақ таңбалар» мен «сырға таңбалардан» құралады. Көне түркі жазба ескерткіштері, *түркі руникалық жазба ескерткіштері* – 7–9 ғасырлардағы көне түркі ойма жазулары мен қолжазбалары, көне түркі әліпбиіндегі әр алуан мәтіндер. Көне түркі жазба ескерткіштері арқылы қазіргі түрік халықтарының көне тілін, тарихын, этногенезін, географиясын, рухани мәдениетін, жазба дәстүрін, әдет-ғұрыптары мен дүниетанымын білуге болады. Көне түркі жазба ескерткіштерінің тілдік ерекшеліктеріне тоқтала кетсек.

Грамматикалық ерекшеліктер: Көне түркі тілі типологиялық жағынан жалғамалы топқа жатады, оның грамматикалық, морфологиялық құрылысының негізі –аффиксация түбір – жұрнақ жалғау. Түбір көбінесе бір буынды, кейде екі буынды болып келеді, аффикстік көрсеткіштер де осы іспеттес. Көне түркі тілінде тек (род) категориясы болмаған. Атау тұлғада тұрған сөздің көптеген мағынасы болған. Жіктеу есімдіктері мен сілтеу есімдіктері – этимологиялық жағынан өзара төркіндес. Қазіргі түркі тілдерімен салыстырғанда, көне түркі тілінде мынадай айырмашылықтар кездеседі: табыс септігінің *-g/-g;* *-ыз/-іг* жалғауы: *сөз-сөздігі* (сөзді), *баш-башыг* (басты); *-ғару/-геру* (*ға-ру, ге-ру*) *табғачғару* (*табғачқа*), *-ңару/-ңеру, -ңару/-ңеру, -ңар/-ңер:* *аңар* (оған), *-йа/йе:* *курйа* (*кері, кері қарай*); құралдық септіктің *-ын/-ін, -ун/үн* жалғауы: *көлік-көлгүн* (*көлікпен*). Қазіргі қазақ тіліндегі көрі, ілгері, сыртқары, шеткері, жазын, қысын, күзін сияқты сөздер көне түркі тілінің кезінде қалыптасып кеткен реликті формаларда қолданылады. Өткен шақ, жекеше 2 -жақ *-тығ/-тіг:* *бардыг* (*бардық*); ауыспалы келер шақ *-тачы/-течі, -дачы/-дечі:* *болтачы*

(болады), *өлтүртечі* (өлтіреді), өткен шақ *-тұқ/-түк, -дұқ/дүк: өтүндүк* (өтінген), *бардұқ* (барған), есімше 1–2-жақ есімдіктерімен тіркесіп айтылады: *болтачы сөн* (боласың); көсемшенің өткен шағы *-бан/-пан, -бен/-пен* арқылы берілген: *келібен* (келіп), *алыбан* (алып); шартты рай *-сар/-сер: келсер* (келсе), бұйрық рай *-ың/ің, уң/-үң* (2-жақ көпше сыпайы түрде), *-ғыл/-гіл* (2-жақ көпше анайы түрі): *барың* (барыңыздар), *барғыл* (барындар), т.б. Ондық сан есімдердің жасалу жолдары ерекше түзілген: әуелі бірлік сандар, сонан соң ондық сандар айтылады: беш иігірмі (бес жиырма).

Синтаксистік ерекшеліктер: матасудың 1-түрі (екі сыңарының да жалғаусыз келуі) өте жиі жұмсалады: түрк будун (түрік халқы), 2-түрі (бір сыңары жалғаулы болуы) біршама жиі (қаған інісі – ханның інісі), ал 3-түрі (екі сыңары да жалғаулы болып келуі) өте сирек ұшырасады, бұл нұсқа қазіргі қазақ тілінде жиі қолданылады.

Фонетикалық ерекшеліктер: жуан және жіңішке болып айтылатын 8 дауысты дыбыс қолданылған: *а-е, о-ө, у-ү, ы-і, (и)*, 18 дауыссыз дыбыс болған: б, д, ж, з, г, ғ, к, қ, й, л, м, н, п, р, с, т, ч, ш. Сөйлемнің 1-жартысында 8, қалған жартысында 6 не 7 дауыссыз дыбыстар қолданылған (сөз соңында о, ө дыбыстары кездеспеген, у, ү, өте сирек). Сөз басында 7 дауыссыз фонема (*б, т, қ, ч, м, с, й*), басқа позицияларда 18 дауыссыз дыбыс қолданылған. Кейбір ұяң дауыссыздардың (*з, г, б, д*) сөз соңында келуі әдеттегі құбылыс: *сарыз* (сары), *кішіз* (кіші), *еб* (үй), *өд* (уақыт). Сөздің басқа позициясында екі дауыссыз дыбыс қатар келмейді, бірақ басқа орындарда (түбір мен қосымшаның қосылған жерінде) кездесе береді, сөз соңында лт, рт, нт тіркестері жиі ұшырасады: алты (алды), олурты (отырды), анта (онда). Қазіргі түркі тілдерімен салыстырғанда ғ, г дыбыстарының ұ, й дыбыстарымен алмасуы не болмаса айтылмай түсіп қалуы, сол сияқты д/т/й заңдылығы жиі байқалады: *оғры* (ұры), *оғул* (ул/ұл), *өгрет* (үйрет), *тағ* (тау), *адақ, аяқ* (аяқ), т.б. Көне түркі ілінде кейбір дыбыстар өзара алмасып отыратын болған: *с/ш: сад/шад* (атақ, дәреже), *м/б: мен/бен* (мен), *т/д: тегрі/дегірі* (де, дейін), *ч/ш: кічі/кіші* (кісі), *е/и: ел/ил* (ел), *н/й: аңыз/айыз* (сұм, зұлым), *ң/й: коң/қой* (қой). Жергілікті тайпа тілдерінің әсерінен пайда болған мұндай фонетикалық құбылыстар сөздің қай позициясында болса да ұшыраса береді. Қазақ тілінің говорларында кездесетін осы іспеттес дыбыстардың өзара алмасып келуі Көне түркі тілінен қалған тарихи іздер болуы ықтимал. Болашақ ұрпаққа мұра етіп қалдырылған көне түркілік жазба ескерткіштер кең байтақ Қазақстанның барлық аймақтарынан табылып, ескерткіштер саны жыл санап өсіп жатыр. Бірақ, осы көне көз жәдігерлерге үлкен сезіммен қарап, оның ішкі мазмұны мен сырын ұғыну, қазақ халқы үшін құндылығының қаншалықты екендігін анықтау соңғы жылдары баяулап кеткені белгілі. Рухани байлығымыз - салт-дәстүр, әдет-ғұрып, тіліміз бен діліміз қайта жаңғырып жатқандығы баршаға мәлім. Соның нәтижесінде түркітану саласына деген көзқарас қайта өзгеріп, ғылым Одағы біршама өзінің жаңа табыстарымен қайта оралды. Осы мақсатта ғылым саласы да өз зерттеу объектілеріне жең түре кірісіп, халық тарихы мен мәдениетінің қайнар бастауын көне заманнан іздеп, қазіргі уақытта көптеген табыстарға да қол жеткізіп үлгерді. Қазіргі кезде ежелгі түркі тайпалық одақтары өмір сүрген аймақтардан руникалық жазумен ойылып жазылған үй-тұрмысына қажетті заттар, қой тастар табылып жатыр.

Орталық Азияны және Оңтүстік Сібірді мекендеген түркі тілдес ру-тайпалар бірігіп VI ғасырдың орта шенінде Түрік қағанаты мемлекетін құрғаны тарихтан белгілі. Осы қағанаттың құрамына енген тайпалық одақтар бір кездерде өз елі мен жерінің бостандығы, тәуелсіздігі үшін алапат қақтығыстар мен жойқын соғыстарды басынан кешті. Тұс-тұстан қаумалаған дұшпандардың шапқыншылығынан қорғанған түркі ру-тайпаларының жорықтары қол бастаған ержүрек, дана әскер басылардың ерлік істерімен, оған тіреу болар ел бірлігімен жүзеге асты. Ұрпаққа өнеге болар атақты Күлтегін, Тонұққұк, Білге, Бумын қағандар әрі тарихи, әрі әдеби дастан жырлардың кейіпкерлеріне, сомды тұлғаларына айналды. Ардақты есімдерді ел жадында сақтау үшін, сол заманның данагөй білімдарлары өркениеттің белгісі болып табылатын түркілік сына жазумен тас бетіне түсірді. Түркі тайпаларынан қалған бұл ескерткіштер көне дәуірдің қоғамдық мәдени, әрі әдеби тұрмыс-салт өмірлерінен хабар беретін жәдігер қазына ретінде бүгінгі күні барлық түркі

тектеc халықтарға ортақ мұраға айналды. Түркінің сары даласының ішкі сырын бойына сіңірген таңбалы тастар қас батырдың ерлігіндей сан ғасырларды аттап, өз заманының шындығы мен қайғы-қасіретін, амал-әрекетін бейнелеп, еш өзгерместен бүгінге жетіп отыр. Болашақ ұрпаққа мұра етіп қалдырылған көне түркілік жазба ескерткіштер кең байтақ Қазақстанның барлық аймақтарынан табылып, ескерткіштер саны жыл санап өсіп жатыр. Бірақ, осы көне көз жәдігерлерге үлкен сезіммен қарап, оның ішкі мазмұны мен сырын ұғыну, қазақ халқы үшін құндылығының қаншалықты екендігін анықтау соңғы жылдары баяулап кеткені белгілі.

Мұндай қол жетпес дүниелер ертеңгі күні егеменді еліміздің кез-келген жерінен табылуы мүмкін. Егер табылып жатса, түркі халықтарының тарихы мен мәдениетінің дамуын, өркениеті мен мемлекеттігінің қайнар бастауын ғылыми түрде одан әрі дәлелдей түсуге өз септігін тигізері анық.

Қолданылған дереккөздер тізімі

1. Аманжолов А.С. История и теория древнетюркского письма. – Алматы: Мектеп, 2003, 368 с.
2. Кляшторный С. Г. История Центральной Азии и памятники рунического письма. – СПб.: Фил. фак. СПбГУ, 2003, 560 с.
3. Малов С. Е. Енисейская письменность тюрков: Тексты и исследования. – М.; Л.: АН СССР, 1952, 114 с.
4. Кляшторный С.Г. Памятники древнетюркской письменности // Восточный Туркестан в древности и раннем средневековье. -СПб.: Наука, 2006.
5. Кызласов И.Л. Рунические письменности евразийских степей. М.: Восточная литература РАН, 1994, 346 с.

УДК 003.345(=512.1)“79”:141.412

МОНОТЕИЗМ ТЮРКОВ В ЕНИСЕЙСКИХ РУНИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКАХ

СарсенбековаГульнурНурланкызы

enu_tk12@mail.ru

Студентка ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Научный руководитель – С.А.Ярыгин

В эпоху раннего средневековья ключевую роль на территории Евразийского региона играла древнетюркская цивилизация. Она оказала большое влияние на формирование и развитие совершенно разных этнокультурных сообществ средневековья и нового времени [1,15].

Важным элементом данной цивилизация выступала своеобразная письменность, названная рунической. Одним из регионов ее массового распространения в VIII-XI вв. являлась Минусинская котловина и бассейн р. Енисей.

Первые сообщения об енисейских памятниках поступили в XVII – XVIII вв., а первые полноценные исследования были предприняты в XIX в. По енисейским письменным памятникам опубликовано огромное количество материалов археологических, исторических и лингвистических исследований [2]. Существуют самые разные направления их исследования, но фактически вне поля зрения ученых остается связь подобных памятников с религией. Исходя из содержания енисейских текстов их расположения рядом с погребальными комплексами, изначально признавалась принадлежность надписей на стелах к погребальной обрядности, а общим местом фольклористики и литературоведения стало утверждение об их жанровой связи с народными надгробными плачами [3, 12].

Между тем, раннесредневековая словесность, запечатленная в разнообразных памятниках енисейской письменности, представляет собой большую и разнообразную

духовную вселенную, которая доступна для нашего понимания и открыта для проведения исследований в данном направлении. Сегодня исследователям древностей енисейских кыргызов известно, что данные племена во второй половине I тыс. н.э. принимают манихейство, которое являлось одной из религиозных систем, занимавших значительное место в историко-культурной жизни многих народов Центральной Азии. Естественно, что оно должно было, отразиться в памятниках письменности.

История изучения манихейства в регионе уходит корнями в начало-середину XIX века. Однако XX век кардинально изменил эту одностороннюю ситуацию: раскопки в районе Турфана в Восточном Туркестане, обнаружившие несколько тысяч манихейских текстов, дуньхуанские находки, открытие коптской библиотеки из Мединет-Мади, греческий текст т.н. «Кельнского кодекса» — все это способствовало более полному пониманию манихейства. Таким образом, в руках исследователей оказались ценнейшие, аутентичные источники, позволившие с достаточной точностью реконструировать манихейскую доктрину, структуру манихейской церкви, историю распространения и проповеди [4, 17].

Основатель новой религии Мани родился в 216 г. н.э. в Двуречье, именно из этого региона манихейство стало распространяться от Северной Африки и Европы до Средней Азии и Индии, и в конечном итоге достигло территории Китая и Южной Сибири [7, 83].

Манихейство, вне всякого сомнения, является одним из уникальных религиозно-философских феноменов эпохи поздней древности и средневековья. Интерес к нему ученых вынуждает создавать целые междисциплинарные отрасли исследований. Уникальности способствует несколько причин. Во-первых, манихейство, будучи маргинальным вероучением, которое классифицировалось как «ересь» в регионах распространения авраамических религий (христианства и ислама), зороастризма, смогло со временем выйти на уровень мировых религий, с той лишь разницей, что стало именоваться «мировой ересью» [6, 44].

На территории Центральной Азии в эпоху раннего средневековья синхронно сосуществовали, постоянно взаимодействуя и взаимно обогащаясь, совершенно различные религиозные конфессии. И одним из наиболее ярких примеров результата тесных экономических и культурных взаимодействий кочевых тюркских народов с оседло-земледельческой иранской культурой это формирование такой религиозно-мировоззренческого феномена, как **тюркское манихейство**. На всем протяжении трасс Великого Шелкового пути манихейская проповедь распространялась с купцами, ремесленниками и конечно миссионерами. В Западно-тюркском и Тюркешском каганатах религиозной столицей манихейства был Талас. Распространение на территории данного региона манихейства в VI-VIII вв. было связано с активной внешнеторговой и миссионерской деятельностью согдийцев, среди которых сильные позиции занимала манихейская община. Так, Абу Рейхан Бируни писал: «Что касается немусульманского мира, то веру в Мани и его учение исповедует большинство восточных тюрок, обитатели Китая, Тибета и части Индии» [5, 213].

Из этого региона манихейство шагнуло дальше на восток. В появлении многочисленных енисейских надписей можем видеть внешнюю для общества причину. Рождение этого нового в культуре явления, как по эпитафийным памятникам, так и по надписям на предметах сегодня датируется археологами концом VIII века. К тому же времени принадлежит начало строительства в Хакасии сырцовых храмов, открытых и изученных Л.Р. Кызласовым. Полученные данные позволяют определить их принадлежность к манихейству [11, 3].

Енисейские наскальные надписи оказались в подавляющем большинстве молитвенными. Содержание их указывает на манихейство писавших. Были среди них и миряне, и приходские проповедники, и миссионеры [10].

Дублирование рунической азбуки манихейскими буквами, отмеченное рукописью из долины р. Тойок, прямо указывает на изучение рунического письма манихеями. Это делалось миссионерами для распространения новой веры среди тюркских народов и

указывает на давнее к середине VIII в. укоренение рунической письменности в местном обществе.

В Хакасско-Минусинской котловине енисейские рунические строки явно тяготеют к скальным плоскостям с изображениями предшествующих эпох [9]. Несмотря на это, сами енисейские письмена никогда не вырезались поверх рисунков. Руны идут в стороне или изгибаются между изображениями. Видимо, писавшие продолжали считать древние рисунки священными. Рунические надписи Среднего Енисея, прямо называют писаницы «вечными скалами» (Е 39/1, Е 39/2), а то и превозносят гору как божество («...божество Тепсей», Е 115) [9]. Некоторые средневековые наскальные рисунки Хакасии VIII в., наиболее вероятно, воспроизводят канонические образы Тенгри и Умай — богов языческой эпохи [7].

Енисейские надписи на стелах и скалах (как и тамги на тех и других) выявляют важнейший поворот в общественном сознании енисейских кыргызов, а с ними и всей Южной Сибири — это рост внимания к отдельно взятому человеку. Религиозная, в нашем случае манихейская, природа произошедшего ясна, так же, несомненно, и то, что народ, официально признавший мировую религию, был к этому подготовлен. Памятники манихейской эпохи показывают дальнейшее развитие идеологической жизни Саяно-Алтая от IX века к XI-му. Породив эпитафийные надписи, новое мировоззрение постепенно влияет на их древнее, языческое содержание, в корне меняя его. Горестные, но по старинке самодовольные строки дополняются немыслимыми прежде словами о греховности умершего [7, 143-145]. Возрастающее воздействие манихейства приводит к отмиранию самого обычая водружать памятные стелы. С ним пропадают и эпитафийные надписи. Последние памятники относятся к XI-XII вв. [9].

За орфографическим многообразием енисейских надписей скрывается важнейший для осознания культурный феномен: владение раннесредневековыми писарями несколькими алфавитами одновременно. Несмотря на отсутствие прямых данных, очевиден факт былого распространения в Южной Сибири в эпоху рунического письма одновременных ему различных письменных систем западного происхождения. Наиболее вероятна связь их применения с религиозной средой и литературой.

Принятие манихейства вызвало на Саяно-Алтайском нагорье «взрыв» местной грамотности — это объясняет, почему енисейских рунических надписей позднее VIII в. нам известно так много, а более ранних — нет. Осознание культурного расцвета, наступившего с приходом в Южную Сибирь манихейства, кардинальным образом изменяет и еще в большей степени изменяет восприятие наукой средневековой истории Саяно-Алтайского нагорья и енисейских рунических надписей. [10]

Манихейство являлось одной из религиозных систем, занимавших значительное место в историко-культурной жизни многих народов Центральной Азии. Следует помнить, что, манихейство, являясь демократичным в своей основе, распространяясь среди племен Центральной Азии, ориентировалось на пользовавшиеся наибольшим влиянием местные религиозные культы и успешно адаптировалось к автохтонным религиозным верованиям и традициям. Утверждаясь на территории Центральной и Внутренней Азии, манихейство включало в свою систему элементы тюркского шаманизма. А дальнейшее распространение манихейского учения, активно взаимодействующего с тюркским мировоззрением, говорит о включении тюрков в общемировое цивилизационное поле, оказавшее значительное влияние на оформление историко-культурной и этнографической картины тюркского мира.

Список использованных источников

1. Шаймердинова Н. Г. Репрезентация в языке древнетюркской картины мира. — Астана: Арман - ПВ, 2009, 252 с.
2. Щербак А.М. Тюркская руника. Происхождение древнейшей письменности тюрков, границы ее распространения и особенности использования. — СПб.: 2001, 152 с.
3. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. — М.-Л.: 1951, 451 с.
4. Хосроев А.Л. История манихейства. — СПб.: Фил.ф-т, 2007, 480 с.

5. Бируни Абу Рейхан. Памятники минувших поколений // Избранные произведения. Т. 1. – Ташкент: ФАН УзССР, 1957, 516 с.
6. Смагина Е.Б. «Кефалайя» (Главы). Коптский манихейский трактат. Пер. с коптского, исследование, комментарий, глоссарий и указатель Е.Б. Смагиной. М.: 1998, 513 с.
7. Кызласов И.Л. Смена мировоззрения в Южной Сибири в раннем средневековье (Идеи единобожия в енисейских надписях) // Древние цивилизации Евразии. История и культура. – М.: 2001.
8. Смагина Е. Б. Манихейство по ранним источникам // Инс-т востоковедения РАН. М.: Вост. Лит. 2011, 500с.
9. Кызласов Л.Р. Памятники орхонского письма из Хакасии и Горного Алтая // Вестник ВМУ. Серия 8. История, 1997, № 1.
10. Кызласов И.Л. «Добро сотворив, посеять человечность». Манихейство у вершин Алтая// Средневековые древности евразийских степей (Археология восточноевропейской лесостепи. Вып.15).– Воронеж: 2001, С. 111-129.
11. Кызласов Л.Р. Северное манихейство и его роль в культурном развитии народов Сибири и Центральной Азии // <http://e-lib.gasu.ru/da/archive/2000/05/10.html>.

УДК 811.35

ДВУЛЕКСЕМНЫЕ СОЧЕТАНИЯ МОДЕЛИ «ГЛАГОЛ+СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ» В ДРЕВНЕТЮРКСКИХ ПАМЯТНИКАХ ПИСЬМЕННОСТИ

Салыкова Жулдыз Булатовна

top_zhyldyza@mail.ru

Магистрант первого курса факультета Международных Отношений кафедры Тюркология

ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан

Научный руководитель - А.К.Каиржанов

В данной статье мы рассмотрим коммуникативные единицы в структуре которых формируются денотативные и коннотативные двулексемные фразеосочетания модели «глагол + существительное» в переводных и оригинальных памятниках древнетюркской письменности.

Денотативное значение – это информация о внеязыковой действительности, о том реальном или воображаемом мире, о котором идет речь. При этом денотаты бывают двух видов: актуальный (или референт), т. е. конкретный предмет или ситуация, которые имеются в виду говорящим в момент речи, и виртуальный, т.е. все множество объектов, которые могут именоваться данным выражением [1, с. 86].

Денотативные фразеосочетания

Фразеосочетания, образованные глаголами созидания

Сочетания с глаголом qıl –

Tänri, jir, oylı, qıl – (Üzä kök tänri asra jayız jir qılıntuqda, äkin ara kisi oylı qılınmıs [2, с.30]. - ‘Когда наверху было сотворено голубое небо (и) внизу бурая земля, между ними обоими были созданы сыны человеческие’. Рассмотренные сочетания показывают внеязыковую сущность и имеют семантический статус Д1Д1. Анализируемое нами сочетание имеет другую структуру в современном турецком языке. Göğu ve yerı yaratmak - ‘создать небо и землю’. Önceden Tanrı göğu ve yerı yarattı - ‘Сначала Бог создал небо и землю’. (из устной речи). Oğlu doğurmak - ‘родить сына’. Oğlumu ben doğurdum amma gönlünü ben doğurmadım - ‘Сына я родил, но душу его не я создал’ (пословица).

Urus qıl – ((...) äbkä tägdüküm, ıgıř qılıp [2, с. 2]). - ‘я направился домой, ведя войну’. Здесь сочетание тоже имеет семантический статус Д1Д1. Сравним, значения лексем ıgıř ‘битва, сражение’ [2, с. 105], qıl - ‘делать, совершать’ (ibid: 98). Данное древнетюркское сочетание встречается в современном турецком языке в совершенно иной